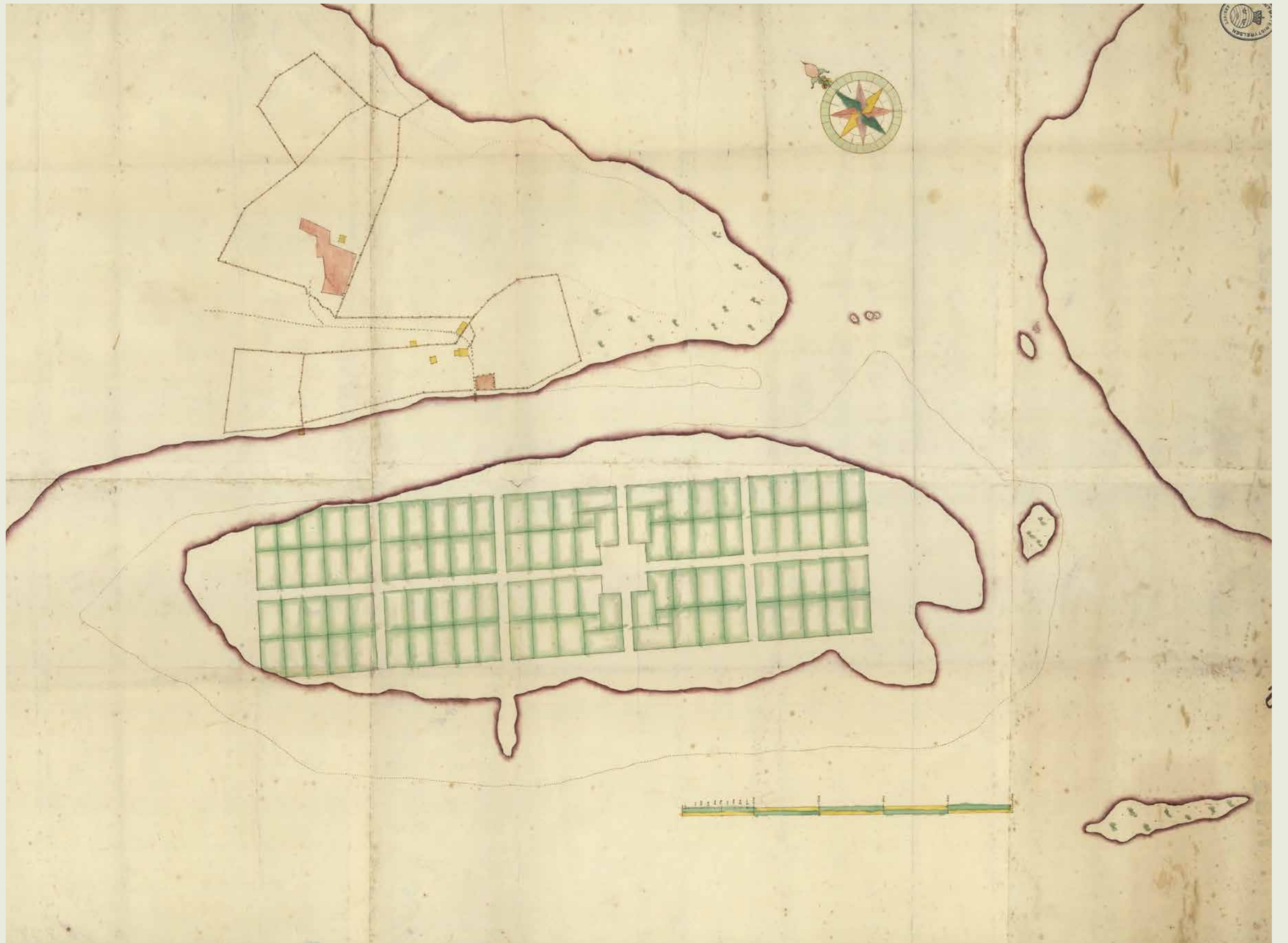

Stadsbrand och stadsflytt

Natten till den 14 juli 1666 gick ”en hastig och grym våld” fram över den unga staden Piteå. Stadens borgerskap förlorade både byggnader och lös egendom, såväl som sina handelsvaror. På kyrkan brann endast taket av, medan stjärnvalven och interiören klarade sig. Branden blev inledningen till den politiska process som resulterade i att hela staden flyttades.

Stadsplanen för nya Piteå på Haggöholm 1667, Lantmäteriets arkiv.

DEN STAD som fått privilegier 1621 byggdes upp kring sockenkyrkan i Öjebyn. Men dess läge var vid tiden för branden sedan länge ifrågasatt. Platsen ansågs för trång för en fortsatt utbyggnad, eftersom böndernas kyrkstugor stod där. För att nå den hamn som utgjorde själva livsnerven för handeln, var tungt lastade båtar och skutor tvungna att seglas uppströms Piteälven. Ny stadsplats måste väljas.

DET FANNS långt gångna planer på att flytta staden till trakten runt Kåge och där bygga upp den under namnet Hedvigstad. Borgarna i Piteå motsatte sig dock detta. De ville att staden skulle bli kvar inom socknen. Som ny stadsplats utsågs Haggöholm. Där fanns många fördelar. Vid stranden var holmen tillräckligt djup för att en hamn i skyddat läge skulle kunna anläggas. Det fanns god tillgång på fisk och dricksvatten, skog till byggnadsvirke och ved. Till Haggöholms fördel talade också att det var en ö. Den kunde lätt spärras av, och därmed underlättades kronans möjligheter att förtulla de varor som fördes över stadsgränsen. På landshövdingen Johan Graans order röjdes skogen på Haggöholm bort i augusti 1667. Därefter utstakades stadsplanen av lantmätaren Jonas Persson

Gedda. Anläggningsplanen är en regelbunden rutnätsplan som är karakteristisk för 1600-talsstäderna. Den har dock en monumental gestaltning som gör att den framstår som mer avancerad än andra stadsplaner. Torget ligger på holmens högsta punkt och bildas genom att hörnen av fyra kvarter är avskurna. Det kvadratiske rum som därmed bildades kom att kringbyggas med hus.

På så sätt blev torget ett slutet rum i staden – en elegant gestaltningsidé som hade motsvarigheter i samtidens stadsplanarkitektur på kontinenten. För Sverige som ville framstå som ett mäktigt land var stadsbyggandet ett sätt att manifesteras sig. Influenserna kom främst från Holland, där landets maktelit utbildades i såväl krigskonst som arkitektur.

VEM SOM är planens konstnärlige upphovsman är oklart. En äldre källa nämner att staden byggdes efter en grundritning av riksråden Erik Sparre och Lorentz Creutz. Huruvida dessa adelskavaler själva ritade planen eller anlätade en professionell arkitekt i Stockholm, blir en forskningsuppgift för framtiden.

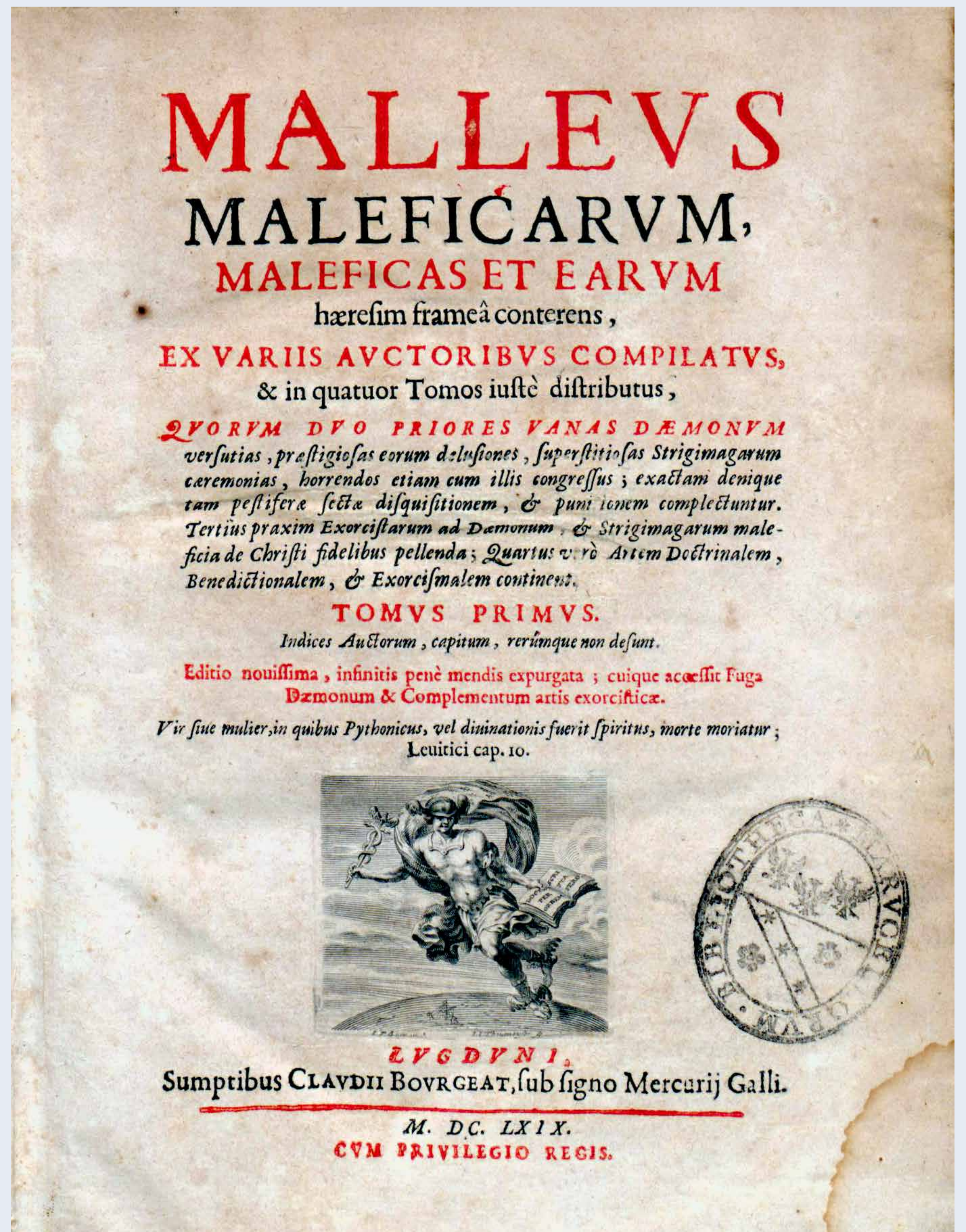
Ingeborg Pedersdotter

Ingeborg Pedersdotter från Lillpite blev den näst sista personen att avrättas i Sverige för häxeri och trolldom. Trots sitt nekande fälldes hon på grund av en lögn.

I ETT soldattorp i Lillpite bodde år 1678 knekten Nils Nilsson och hans hustru Ingeborg Pedersdotter. En dag fick Nils ett brev från sin fosterfar, samnen Lars Nilsson, som gjort honom till ende arvinge. Lars var en stor renägare i Arjeplogs socken. Nils och Ingeborg gladdes åt nyheten som betydde att de skulle få det bättre ställt. Innan Nils hann bekräfta arvet blev han dock inkallad till armén och drog söderut. Ingeborg bestämde sig då för att gå till Arjeplog och bekräfta arvet å makens vägnar. När hon väl kom fram till Arjeplog blev Lars rasande när han fick veta att Nils blivit inkallad. Kanske tänkte han att Nils aldrig skulle återkomma. Han rev brevet i bitar och besvar Ingeborg att aldrig mer visa sig. Hon vände besviket hemåt igen. På grund av vädret måste hon söka skydd i prostgården i Arvidsjaur hos prosten Samuel Martini Offerdalin och dennes hustru Brita Wagnera. Hon fick stanna så länge hon spann ull för sitt uppehälle.

EN DAG saknades tre nystan av ull och en av pigorna anklagade Ingeborg för stölden. Inga bevis fanns men det beslutades att Ingeborg fick lämna gården. Innan hon gav sig av förbannade hon tjuven med ”en orm i magen och märken på finger och näsa”. Efter en tid hittade prostinnan nystanen i en kista – där hon själv lagt dem. Strax därefter drabbades hon av svårt magknip och fick utväxter på fingrarna och i ansiktet. Inom kort var hon död.

PROSTEN MINDES Ingeborgs förbannelse och stämde henne inför trolldomstinget, ett ting han själv i akt av sitt ämbete hade rätt att sammankalla. Ingeborg hämtades till Arvidsjaur. Lars Nilsson var inkallad som vittne. Han sa att Ingeborg uppsökt honom i akt och mening att be honom förbanna prostinnan, då han var en erkänd

Häxhammaren från 1487, handbok i häxjakt av Kramer, Sprenger - Malleus maleficarum, 1669.

nåjd. Han hade vägrat, förstås. Utifrån denna lögn dömdes Ingeborg till döden, och eftersom hon var hemmahörande i Piteå skulle straffet utföras där. Hon halshöggs och brändes på Båtskatan inför en stor skara människor den 15 juli 1682. Lars Nilsson ställdes 1693 inför trolldomsting misstänkt för brukande av hednisk magi och avgudadyrkan. Han fanns skyldig och halshöggs i Arjeplog. Prost Offerdalin fick ny tjänst i Oviken i Jämtland. Han försummade sina plikter och vid flera tillfällen kom han inte ens till gudstjänsterna. Han blev illa omtyckt av församlingen och dog som en ensam man.

BRITA WAGNERA drabbades förmodligen av ett mycket allvarligt fall av trikinos – inälvsmask. Hon kan ha fått i sig trikinerna när hon ätit dåligt tillagad fisk från en sjö i närheten av prostgården. Nils Nilsson återvände efter kriget och gifte om sig med en kvinna från Gråträsk

Piteå stads sigill 1621

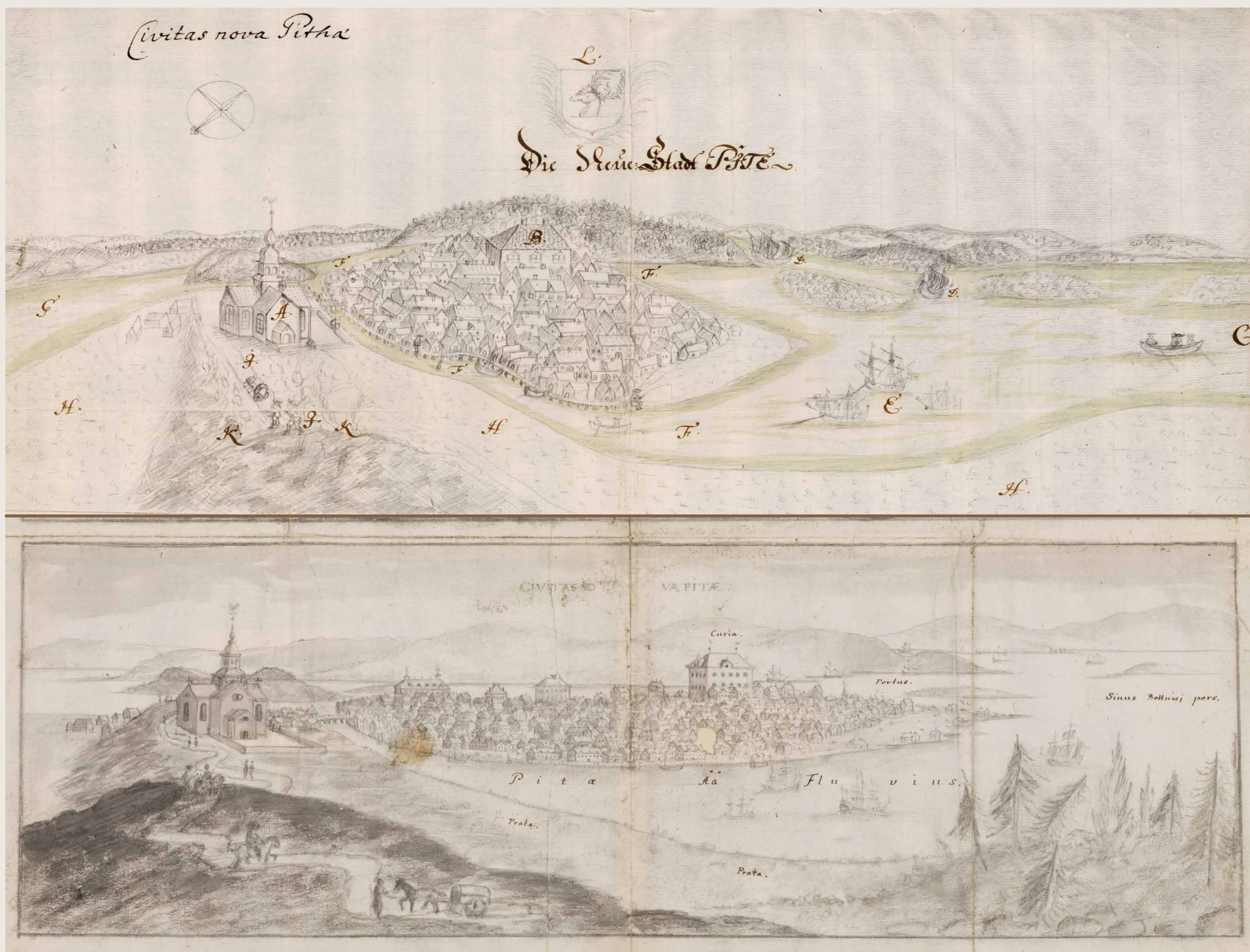

Piteå stads sigill från 1621, i Piteå kommuns arkiv. Foto Åke Berggren.

NÄR PITEÅ stad grundades 1621 finns beskrivet i privilegiebrevet att bilden i stadens sigill skulle föreställa ett avhugget renhuvud. Renen var en viktig symbol för området, förmodligen till följd av att samerna var betydelsefulla för bland annat ortens handel, och renar och samer återfinns avbildade i förgrunden till Piteå Gammelstad i Sueciaverken.

ÄNDA TILL 1810 var Piteå, liksom hela det nuvarande Norrbotten, en del av Västerbotten. Piteå stadsvapen utgjorde alltså en så kallad heraldisk förkortning av Västerbottens landskapsvapen, det vill säga att Piteås stadsvapen var en mindre detalj av Västerbottens vapen. Sigillstampen förvaras idag i Piteå kommuns centralarkiv.

En bild av det nya Piteå 1695

Övre teckningen, den nya staden av löjtnanten Wollmar Gustaf Läv 1695, nästan trettio år efter stadens flytt till Haggöholm. Undre teckningen av Erik Dahlbergh 1695-1696. Original Kungliga Biblioteket.

SUECIA ANTIQUA et Hodierna – det forna och nuvarande Sverige – i förkortad form Sueciaverket, var ett av stormaktstidens mest storslagna konstnärliga projekt. Dess upphovsman var ämbetsmannen och officeren Erik Dahlbergh. Syftet med det mycket omfattande arbetet var att i ett topografiskt bildverk visa upp konungariket i all sin glans. Rikets viktigaste fornminnen, byggnader och städer avbildades och förskönades. Den internationella makteliten skulle kunna ta del av huru mycket stort och vackert som finnes inom vårt fädernesland.

FÖR SOMLIGA motiv, inte minst Norrlandsstäderna, anlätades andra tecknare vars förlagor sedan bearbetades.

Bland dessa fanns löjtnanten Gustaf Läv. För Sueciaverket tecknade han städerna i dåvarande Västerbotten. Teckningarna ovan föreställer Pite nya stad på Haggöholm men visar två skilda bilder. Läv tecknar en småskalig trästad med kyrkan och rådhuset som dominerande byggnader medan Dahlbergh visar en mer pampig och storskalig stad.

ORIGINALTECKNINGARNA INGÅR i Kungliga bibliotekets samlingar. I dessa återfinns ytterligare bilder av Piteå stad utförda av olika tecknare mellan åren 1695–1696. I bildverket presenterades slutligen Piteå med ett kopparskick av holländaren Johannes Avelen.